

mez. Akıl rü'yetullahı mümkün görür (*Câmi'u'l-beyân*, VII, 303; *et-Tebsîr*, s. 150).

İslâm âlimleri ilk dönemlerden itibaren, Allah'ın iradesiyle insanlara ait ihtiyarî fiillerin oluşmasında önemli bir unsur teşkil eden kulun iradesinin sınırları konusunda fikir beyan etmişlerdir. Taberî'ye göre insana ait fiiller kulun kendi seçimi ve Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Kişinin Allah'ın yaratmasına ihtiyaç duymadan kendi kudret ve iradesiyle fiillerini gerçekleştirme mümkün olsaydı Allah'tan yardım dilemesine gerek kalmazdı. Halbuki Kur'an'da müminlerin imanda sebat etmek, itaat ve ibadetleri gerçekleştirmek için Allah'tan yardım istemelerinin gerektiği bildirilmektedir (meselâ bk. el-Fâtiha 1/5-6). Müminin hidayetiyle kâfirin inkârı yalnızca kendi fiilleriyle gerçekleşmemekte, insana ait fiiller üzerinde onun farkedemediği ilâhî bir müdahale bulunmaktadır. Buradaki ilâhî fiilin kâfirin iman etmesine engel olacak biçimde sonuç doğurması onun tercihine yönelik bir cezadır; mümini inkâr etmekten koruyacak şekilde sonuçlanmasında da onun tercihine bağlı bir mükâfattır (Yâkût, XVIII, 82). Şu halde tevfiik olmadan iman, hızlân olmadan inkâr gerçekleşmez.

Peygamberlerin herhangi bir bilgi kaynağına başvurmadan gayb âleminde haber vermeleri ve söylediklerinin olaylarla teyit edilmesi nübüvvetlerinin en önemli delillerindedir. Bütün peygamberler erkeklerden seçilmiştir. Peygamberlerin kendilerine vahyedilen haberlerde ve ilâhî âleme dair müşahedelerinde herhangi bir tereddüt içine düşmeleri nübüvvet sıfatlarıyla bağdaşmaz. Hz. İdrîs ve İsa diri olarak gök katlarına yükseltilmiştir (*Câmi'u'l-beyân*, III, 278; XIII, 80, 86-87; XVI, 96). Resûl-i Ekrem'in nübüvvetine dair en önemli delil muhtevası, nazmı ve belâgatı itibarıyla benzeri meydana getirilemeyen Kur'an'dır. Bundan sonra en önemli delil Tevrat ve İncil'de müjdenmesi ve bu hususun Ehl-i kitap âlimlerince bilinmesidir. Nitekim Selmân-ı Fârisî'nin müslüman olması bir papazdan aldığı bu tür bilginin izini sürmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca Hz. Âdem'in yaratılışı ve diğer peygamberlerin tevhid mücadelesine dair haberler vermesi de nübüvvetinin açık delillerindedir (a.g.e., I, 85, 165, 220, 321-323, 370-372; II, 53-54; III, 266). İsrâ ve mi'râc ruh ve bedenle birlikte vuku bulmuştur, sadece ruh hen gerçekleşmiş olsaydı nübüvvet delil teşkil etmezdi. Resûl-i Ekrem'in makamı mahmûdu arasat meydanında bütün insanlara şefa'at etmesi mânasına gelebile-

ceği gibi Mücâhid b. Cebr'in de kabul ettiği üzere arşa oturtulması anlamına da gelir. Bunu engelleyen akîl ve nakîl bir delil yoktur (a.g.e., XV, 116-117, 147-148). Velî iman ve takvâ sahibi olan müminlerdir. Onlara verilen müjde (Yûnus 10/62-64) dünya hayatında sâdik rüyalar görmeleri veya ölümleri sırasında meleklerce ilâhî rahmete ve rızaya nâil olacaklarının bildirilmesidir (a.g.e., XI, 131-132).

Kıyamet âlâmetlerinden nüzûl-i İsa'nın mütevâtîr hadislerle dayandığı dikkate alınarak vuku bulacağına inanmak gerekir (a.g.e., III, 291). Bazı görüşlerin aksine Ye'cûc ve Me'cûc olayı henüz meydana gelmemiştir, kıyamet kopmasından önce gerçekleşecektir (a.g.e., XVI, 22). İnsanın yaratılması esnasında meleklerce bedenine üflenen ruh ölümü anında yine meleklerce bedenden çıkarılıp alınır. Berzah âleminde müminlerin kabirlerinden cennete bir kapı açılır, cenneti seyredip hoş kokusunu alırlar; kâfirlerin kabirlerinden de cehenneme bir kapı açılır ve cehennemi seyredip kötü kokusunu hissederler. Şehidler diğer müminlerden farklı olarak berzah âleminde iken cennet nimetlerinden yararlanır. Bu konuyla ilgili hadisleri reddetmek mümkün değildir. Zaten Allah'ın cansız bir bedeni mükâfatlandırması veya ona azap etmesini akıl da imkânsız görmez. Ayrıca kabir azabına ve nimetine dair Kur'an'da açık deliller vardır (a.g.e., I, 188-189; II, 39; XI, 11-12; *et-Tebsîr*, s. 205-212). Ebû Bekir ile Ömer'in hidayet önderleri olmadığını söyleyip onlara ta'netmek Resûlullah'a ta'netmek anlamına gelir; bu sebeple söz konusu tutumu benimseyenlerin İslâm diniyle ilgisi kalmaz. Hilâfet meselesine ilişkin ihtilâfî çözmek için emirliğin Kureyş'e ait olduğunu söyleyen Ebû Bekir'i ashabın tamamına yakın çoğunluğu teyit etmiştir (*et-Tebsîr*, s. 156-158; İbn Hacer, V, 101).

Taberî, itikadî konularda akîl istidlâlele başvurmak suretiyle büyük çapta Selefîyye'nin mütekaddim grubundan ayrılmış, belli başlı haberî sıfatları tevîl etmiş, imana bilgi unsurunu eklemiş, ancak bazı âhâd hadisleri mütevâtîr kabul etmiş ve tekfirde katı sayılabilecek bir tutum sergilemiştir. Onun, eserleri Ehl-i sünnet'in kaynakları arasında yer almış Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi müteahhir dönemi Selef âlimlerine öncülük ettiğini söylemek mümkündür. Hüsâm b. Hasan Sarsûr, Taberî'nin ilâhî sıfatlara dair görüşlerini yazdığı bir eserde mukayeseli olarak incelemiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 54-55, 70, 72-73, 76, 80-81, 84-85, 101, 132-133, 165, 188-189, 192, 195, 220, 242, 248, 249, 253, 321-323, 370-372, 510; II, 39, 53-55, 65, 102, 329; III, 164, 181, 266, 278, 291, 316; VII, 161, 300, 303; VIII, 106, 124; IX, 204, 217; XI, 11-12, 86-87, 131-132, 138; XII, 86-87, 119; XIII, 80, 86-87; XV, 116-117, 147-148; XVI, 22, 96; XVIII, 49; XX, 129; XXVI, 76; XXIX, 38; XXX, 347; a.m.f., *et-Tebsîr fi me'âlimi'd-dîn* (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl), Riyad 1425/2004, s. 101, 105, 113-118, 124-129, 130-139, 140-145, 148, 150, 153-212; ayrıca bk. neşredenin girişi; a.m.f., *Şarîhu's-sünne* (nşr. Hüsâm b. Hasan Sarsûr, *Âyâtü's-şifât ve menhecü İbn Cerîr et-Taberî fi tefsiri me'ânihâ* içinde), Beyrut 1424/2004, s. 204, 536-539; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), I, 133; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 82-84; Takyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Resâd Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 107; VI, 53; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIV, 273-277; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, V, 100-101; Hüsâm b. Hasan Sarsûr, *Âyâtü's-şifât ve menhecü İbn Cerîr et-Taberî fi tefsiri me'ânihâ*, Beyrut 1424/2004, s. 48-51, 126, 367, 435.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Literatür. Çok yönlü bir âlim olan Taberî hakkında kitap ve tezler halinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: **Kitaplar:** Carl Brockelmann, *Das Verhältnis von Ibn al-Atîris Kâmil fi't-tarih zu Tabaris Ahbar errusul wal muluk* (Strassburg 1890); Ali Ekber Şihâbî, *Ahvâl ü Âşâr-ı Muhammed b. Cerîr Taberî* (Tahran 1335 hş.); Abdullah b. Abdülazîz el-Muslih Âî Şâkir, *el-İmâm et-Taberî bahş fi't-tefsîr* (Riyad, ts.); Mahmûd İbnü's-Şerîf, *et-Taberî ve menhecühû fi't-tefsîr* (Cidde-Riyad 1404/1984); Abdurrahman Hüseyin el-Azzâvî, *et-Taberî es-Sire ve't-târîh* (Bağdat 1989); Muhammed Bekir İsmâil, *İbn Cerîr et-Taberî ve menhecühû fi't-tefsîr* (Kahire 1991); Muhammed Muhammed Osman Yûsuf, *İbn Cerîr et-Taberî fi Mısr şü-yûhuhû ve telâmizuh* (Sûhâc 1991); *Yâdnâme-i Taberî Şeyhu'l-mü'errihin Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî* (Tahran 1369 hş.); Muhammed Âsî, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve kitâbü-hû Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut 1992); *el-İmâm et-Taberî fi zikrâ mürûri ehad'e 'aşere karnen 'alâ vefâtihî* (I-II, [Rabat], İsisku 1992); Muhammed Umeyre, *Değâ'ıku luğati'l-Kur'an fi Tefsiri İbn Cerîr et-Taberî* (I-II, Beyrut 1992); Muhammed el-Mâlikî, *Cühûdü't-Taberî fi dirâseti's-şevâhidi's-şer'iyye fi Câmi'i'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an dirâse luğaviyye edebiyye fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Fas 1994); Muhammed

Revâs Kal'acî, *Mevsû'atü fîkhi't-Taberî ve Hammâd b. Ebî Süleymân* (I-II, Beyrut 1994); Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, *Îmâmü'l-müfessirîn ve'l-muḥaddişîn ve'l-mü'errihîn Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr et-Taberî sîretühü 'akîdetühü mü'ellefâtüh* (Riyad 1417/1996); Muhammed Subhî Hasan Hallâk, *Ricâlü Tefsîri't-Taberî cerḥan ve ta'dîlen min taḥkîk Câmi'i'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân li-Ahmed Şâkir ve Mahmûd Şâkir* (Beyrut 1999); Azmî Sükker, *Mu'cemü's-su'arâ' fî Târîhi't-Taberî* (Sayda 1999); Muhammed Abdülazîz Besyûnî Gurâb, *ed-Daḥḥâk İbn Müzâhim ḥayâtühü ve menhecühü fi't-tefsîr min ḥilâli merviyâtihî fi Tefsîri't-Taberî* (Tanta 2000); *el-Îmâm et-Taberî faḳîhen ve mü'errihen ve müfessiren ve 'âlimen bi'l-kırâ'ât* (ed. Muhammed Tefvîk Ebû Ali – Meryem Berrî, I-II, Beyrut 1422/2001); Muhammed Muhtâr Âl Nûh, *el-Muḳârene beyne menheceyi'l-Îmâmeyn İbn Cerîr ve'bnî Keşîr fi't-tefsîr* (Cidde 2003); İbrâhim Mahmûd, *Sâ'idü'l-vehm man-zûmetü's-serâb et-Taberî ve tefsîruh* (Beyrut 2003); Ali Bekir Hasan, *et-Taberî ve menhecühü fi't-târîḥ* (Kahire 2004); Boaz Shoshan, *Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabari's History* (Leiden-Boston 2004); Ekrem b. Muhammed Eserî, *el-Mu'cemü's-şâgîr li-ruvâti'l-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî el-lezîne revâ 'anhüm fi kütübihî'l-müs-nede el-maḥbû'a* (Amman 2005); Bedr İbn Nâsir Bedr, *Aḳvâlü Ebî 'Ubeyde fi Tefsîri't-Taberî ve mevḳifuhü minhâ* (Riyad 2007); Vefâ Düreysi, *eş-Şehîd min ḥilâl Tefsîri't-Taberî* (Beyrut 2008); Hüseyin Ali Harbî, *Menhecü'l-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-târîḥ* (Amman 2008); Ali Şa'bân, *el-Hicâc beyne'l-minvâl ve'l-mişâl: Nazarât fi edebî'l-Câhîz ve tefsîrâtî't-Taberî* (Zağvân 2008).

Doktora Tezleri: Nicolaus Fries, *Das Heereswesen der Araber zur Zeit der Omajjaden nach Tabarî* (1921, Kiel Üniversitesi); Heribert Horst, *Die Gewährsmänner im Korankommentar de Tabari-Ein Beitrag zur Kenntnis der exegetischen Überlieferung im Islam* (1951, Bonn Üniversitesi); Moustafa Mandour, *Invetaire des lectures extra canoniques sadda d'après les donnés de Tabari, d'Ibn Dâwûd et d'Ibn Hâlawayh thèse complémentaire* ([1952 ?], Paris Üniversitesi); A. Hamdi Savlu, *Müfessîr Taberî ve Tefsîrindeki Metodu* (1971, AÜ İlahiyat Fakültesi); Mahmûd Muham-

med Şebeke, *Muḥammed b. Cerîr et-Taberî ve menhecühü fi't-tefsîr* (1976, Ezher Üniversitesi); Ahmed Muhammed el-Avâyişe, *el-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî ve difâ'uhü 'an 'akîdeti's-selef* (1403/1983, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi); Abdülazîz b. Sa'd el-Hallâf, *Fîkḥü'l-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî fi'l-'ibâdât* (1405/1985, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi); Mahmûd ez-Zeyn b. Ahmed, *el-Mebâhişü'l-belâ-giyye fi Tefsîri't-Taberî, 'ilmü'l-me'ânî* (1985, Ezher Üniversitesi); Franz-Christoph Muth, *Der Kalif al-Mansur im Anfang seines Kalifats (136/754 bis 145/762). Aus der arabischen Chronik von at-Tabari übersetzt und mit historischen und prosopographischen Anmerkungen versehen* (1987, Heidelberg Üniversitesi, Frankfurt 1987); Muhammed Emhazûn, *Taḥkîku mevâkifi's-şahâbe fi'l-fitne min rivâyeti'l-Îmâm et-Taberî ve'l-muḥaddişîn* (1989, Vücdü I. Muhammed Üniversitesi; I-II, Riyad 1994); Nassâr Es'ad Nassâr, *el-Îmâm et-Taberî ve ricâlühü fi't-tefsîr* (1994, Lahor, Pencap Üniversitesi); Âmâl Muhammed Abdurrahman Rebî', *el-İsrâ'iliyyât fi Tefsîri't-Taberî: Dirâse fi'l-luġa ve'l-meşâdiri'l-'İbriyye* (1995, Kahire Üniversitesi; Kahire 1422/2001); Hâlid b. Muhammed el-Gays, *Merviyâtü ḥilâfeti Mu'âviye fi Târîhi't-Taberî dirâse naḳdiyye muḳârene* (1418, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi; Cidde 2000); Muhammed el-Mâlikî, *Dirâsâtü't-Taberî li'l-ma'nâ min ḥilâli tefsîrihi Câmi'i'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Rabat 1996); Bâbekir el-Belûle Muhammed, *el-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî ve menhecühü fi't-tefsîr* (1999, Ümmüdermân Üniversitesi); Abdülmecit Okçu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsîri* (2000, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Zekî Fehmî Ahmed Şevkî el-Âlûsî, *et-Taberî en-Naḥvî min ḥilâli tefsîrihi* (1984, Bağdat Üniversitesi; Bağdat 1422/2002); Hüsâm b. Hasan Sarsûr, *Âyâtü's-şifât ve menhecü't-Taberî fi tefsîri me'ânihâ muḳârene bi-ârâ'i ğayrihi mine'l-'ulemâ'* (2001, Haydarâbâd el-Câmia en-Nizâmiyye; Beyrut 2004); Hüseyin Akyüz, *Taberî Tefsîri'nde Garîbü'l-Kur'an* (2004, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Atik Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri* (2004, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara 2005).

Yüksek Lisans Tezleri: Ahmet Yaşar, *Taberî Tefsîri'nin Nüzul Sebepleri Açısından İncelenmesi* (1987, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Yahyâ b. İbrâhim b. Ali Yahyâ, *Merviyâtü Ebî Miḥnef fi Târîhi't-Taberî 'aşrû'l-ḥilâfeti'r-Râşidiyye dirâse naḳdiyye* (Medine İslâm Üniversitesi; Riyad 1410); Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (1991, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdullah b. Muhammed Ali, *Merviyâtü Muḥammed b. İshâk fi Kitâbi'r-Rusûl ve'l-mülûk li-Muḥammed b. Cerîr et-Taberî 'an 'aşri'r-Râşidin* (1411/1991, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi); Hâlid b. Muhammed el-Gays, *İstişâdü 'Osmân ve Vaḳ'atü'l-cemel fi merviyâtü Seyf b. 'Ömer fi Târîhi't-Taberî dirâse naḳdiyye* (1411, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi; Cidde 1998); Abdurrahman Yûsuf Ahmed el-Cemel, *Menhecü'l-Îmâm et-Taberî fi'l-kırâ'ati fi't-tefsîr* (1992, Ürdün Üniversitesi); Mehmet Nam, *Taberî Tarihi'nde Hz. Musa ile İlgili Verilen Bilgiler Üzerine Bir Araştırma* (1996, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Sevgi Tütûn, *Taberî'nin Camiu'l-Beyan İsimli Eserinde Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (1999, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Muhammed Hayr Muhammed Sâlim İsâ, *Âyâtü's-şifât 'inde's-selef beyne't-te'vil ve't-tevfîz min ḥilâli Tefsîri'l-Îmâm et-Taberî* (Ürdün Üniversitesi; Amman 1420/1999); Tâhâ Muhammed Necâ Ramazan, *Uşûlü'd-dîn 'inde'l-Îmâm et-Taberî* (Kahire Üniversitesi; Riyad 2005); Yunuscan Olimov, *Taberî'nin (310/922) Camiu'l-beyân'ında nesh* (2003, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ergin Çoban, *Taberî ve T. İbn-i Âşûr Tefsîr Mukaddimelerinin Usûl Açısından Değerlendirilmesi* (2004, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Hasan Ergül, *Rivayet Tefsîri Açısından Taberî ve İbn Kesîr Tefsîrlerinin Mukayesesi* (2004, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Temmâm Kemâl eş-Şâir, *Menhecü'l-Îmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-terciḥ beyne aḳvâli'l-müfessirîn* (2004, Nablus Necâh Üniversitesi); Ali Dadan, *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi, Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar* (2006, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

MEHMET SUAT MERTOĞLU

TABERÎ, Muhıbbüddin
(bk. MUHİBBÜDDİN et-TABERÎ).